

Ю. А. Арэшка

Навук. кір. – А. А. Станкевіч, д-р філал. навук, прафесар

ЭПІТЭТ І ЯГО ВЫЯЎЛЕНЧА-ВЫРАЗНАЯ РОЛЯ Ў ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫМ ТВОРЫ

У артыкуле на матэрыяле публіцыстычных твораў С. Грахоўскага і Н. Гілевіча аналізуецца эпітэт як найбольш Языкознание 136 пашыраны сродак выяўленчай выразнасці публіцыстычнага дыскурсу. Пры апісанні эпітэтаў даецца іх класіфікацыя паводле асаблівасцей успрымання і спосабу выражэння, адзначаецца стылістычная роля і вобразна-выяўленчы патэнцыял. У публіцыстычных творах С. Грахоўскага і Н. Гілевіча прадстаўлены паэтычныя, індывідуальна-аўтарскія і традыцыйныя эпітэты, з якіх пераважаюць дзве першыя групы.

Эпітэт з'яўляецца адным з найбольш пашыраных тропаў. Эпітэт – гэта вобразнае азначэнне прадмета або з'явы, якое адрозніваецца ад звычайнага азначэння пераносным сэнсам і экспрэсіўнай функцыяй. «Эпітэт адрозніваецца ад звычайнага граматычнага азначэння сваёй пераноснай, вобразнай сутнасцю» [1, с. 129]. У паэтычным слоўніку В. П. Рагойшы пададзена наступнае азначэнне гэтага тропа: «эпітэт – (ад грэч. epitheton – прыдатак) – від простага тропа, мастацкае акрэсленне істотнай прыкметы якога-небудзь прадмета ці з'явы» [1, с. 128]. Эпітэты, як і іншыя сродкі стварэння элакуцыйнасці, дапамагаюць дакладна і ўсебакова ахарактарызаваць пэўны прадмет, з'яву ці чалавека, вылучыць і апісаць іх найбольш істотныя індывідуальныя рысы; узбагачаюць выяўленча-выразныя магчымасці апісання, надаюць мове адметнасць і эмацыянальную насычанасць. Эпітэт як разнавіднасць тропа вывучалі шматлікія выбітныя філолагі: Ф. Буслаев, Б. Тамашэўскі, Н. Гілевіч, М. Цікоцкі і інш., – аднак да гэтага часу ў навуцы няма распрацаванай тэорыі эпітэта, няма адзінай тэрміналогіі, неабходнай для характарыстыкі розных відаў эпітэтаў. Вядома, што мова ўвесь час развіваецца і ўзбагачаецца новымі словамі, таму і па сённяшні дзень праца над дадзеным тропам з'яўляецца актуальнай. Паняцце эпітэт часам неапраўдана пашыраюць, адносячы да яго любы прыметнік, які выступае ў функцыі азначэння. Аднак да эпітэтаў нельга адносіць прыметнікі, якія паказваюць на адметныя прыкметы прадметаў, а таксама якія не даюць іх вобразнай характарыстыкі. У тых выпадках, калі прыметнікі выконваюць толькі сэнсавую функцыю, іх называюць лагічнымі азначэннямі. У адрозненне ад лагічнага азначэння, эпітэт не ўтрымлівае ў сабе раздзяляльнага значэння. У той час як лагічнае азначэнне аддзяляе прыкмету аднаго прадмета ад прыкмет іншых, эпітэт, як і іншыя выяўленча-выразныя сродкі мовы, выклікае ў нашай свядомасці цэласнае ўяўленне аб прадмеце, які разглядаецца пісьменнікам ў тым ці іншым аспекце. 137 Скажам, азначэнне, якое ўзмацняе, падкрэслівае якую-небудзь характэрную выбітную якасць прадмета, і з'яўляецца эпітэтам. Эпітэт характарызуе з'яву, вылучае ў ёй тыя прыкметы і ўласцівасці, якія здаюцца пісьменніку важнымі і значнымі на аснове яго ўяўлення аб гэтай з'яве, яго разумення, ведаў і адносінаў да яго. Дзякуючы эпітэтам пісьменнік вылучае тыя ўласцівасці і прыкметы той ці іншай з'явы, на якія ён хоча звярнуць увагу чытача. На прыкладзе твораў Н. Гілевіча і С. Грахоўскага разгледзім ужыванне эпітэтаў у беларускай публіцыстыцы. Эпітэты паводле асаблівасцей успрымання можна падзяліць на агульнамоўныя, індывідуальна-аўтарскія і народна-паэтычныя. Агульнамоўныя, іх яшчэ называюць паэтычнымі, эпітэты вылучаюцца даволі ўстойлівай сувяззю з паяснёным словам, частым ужываннем і магчымасцю ўзнаўляцца з кантэксту. Дарэчы, эпітэты дадзенай групы з'яўляюцца самымі распаўсюджанымі. «Чытаю і не ўяўляю, як вытрымлівае – з маленькі кулачок і такое вялікае, спагадлівае і чулае да чужой бяды - сэрца» [3, с. 460]; «Ці не сорамна нашым выдаўцам і іх шэфам, што так баяцца горкай праўды» [3, с. 460]; «Я сэрцам дакрануўся да іх святога кахання» [4, с. 185]. Асаблівасць індывідуальна-аўтарскіх эпітэтаў заключаецца ў тым, што яны дапамагаюць больш поўна і змястоўна раскрыць адметнасць мастацкага стылю таго ці іншага аўтара. Гэтыя эпітэты рэдкасныя, таму што яны адзінкавыя, іх ствараюць аўтары мастацкіх твораў з мэтай уздзеяння на

чытача. У выніку незвычайнай спалучальнасці са словам, да якога яны адносяцца, дадзеныя эпітэты набываюць вобразнасць. Індывідуальнасць мастацкаму стылю пісьменнікаў надаюць менавіта рэдкасныя, аказіянальныя эпітэты. Вельмі часта індывідуальна-аўтарскія эпітэты з'яўляюцца метафарызаванымі: «Здавалася – на фінішы доўгага і стракатага жыцця ужо нельга было нічым здзівіць» [3, с. 459]; «Я звездаў падзенні і ўзлёт, галаваломныя віражы, прачытаў безліч кніг» [3, с. 459]. У большасці выпадкаў асновай стварэння такіх эпітэтаў з'яўляецца аксюмаран – «троп, заснаваны на аналогіі, аб'яднанні двух супрацьлеглых, несумяшчальных паняццяў» [2, с. 113]. «А такога ціхага знішчэння не было» [3, с. 459-460]. Народна-паэтычныя эпітэты прыйшлі ў беларускую літаратурную мову з фальклорных твораў. Яны спалучыліся ў народнай творчасці са словамі ўжо даволі даўно і на працягу вялікага адрэзку часу пераходзяць з аднаго фальклорнага твора ў іншы як гатовыя паэтычныя формулы; пры гэтым яны амаль не абнаўляюць свайго Языкознанне 138 вобразна-сэнсавага значэння. Народна-паэтычныя эпітэты абмежаваны ў спалучэнні з паяснёным словам. Такіх эпітэтаў няшмат ў творчасці Гілевіча і Грахоўскага. Напрыклад: «У саборы мігалі свечкі, а з вузкага акенца пад купалам падаў сноп сонечных праменьняў і зіхацела блакітнае неба» [4, с. 227]; «Больш за 500 тысяч аматараў паэзіі праходзяць пад векавымі дубамі і соснамі Міхайлаўскага кожны год» [4, с. 229]. Некаторыя даследчыкі ўвогуле не лічаць такія спалучэнні слоў эпітэатамі. Такім чынам, у публіцыстычных творах С. Грахоўскага і Н. Гілевіча пераважаюць агульнамоўныя і індывідуальна-аўтарскія метафарычныя эпітэты. Што да спосабаў выражэння эпітэтаў, то яны «выражаюцца найчасцей прыметнікамі, а таксама назоўнікамі, дзеепрыметнікам ці дзеепрыслоўем» [1, с. 129]. У публіцыстычных творах С. Грахоўскага і Н. Гілевіча можна вылучыць наступныя групы эпітэтаў паводле спосабу выражэння: 1 эпітэты, выражаныя прыметнікамі: «Канцлагеры, катойні і астрогі сталі на доўгі час прыстанішчам яго шчырай і мужнай песні» [5, с. 217]; «Закіпала крутою хваляй гарачая кроў паэта» [5, с. 221]; «Успамінаю гады, дні, асобныя эпізоды, а перад вачыма так выразна ўстае да драбніц знаёмае аблічча, заўсёды ясныя вочы, шырокая і шчодрая душа» [4, с. 154]; 2 эпітэты, выражаныя дзеепрыметнікамі або дзеепрыметнікавымі словазлучэннямі: «О, я ведала яшчэ інакшае жыццё, поўнае якогась рэзкага, працятага жалем і тугою шчасця» [4, с. 186]; 3 эпітэты-прыдаткі, якія выражаюцца назоўнікамі: «Тады ж доўгімі начамі ў местачковай хаце нараджалася вострая сацыяльная казка-феерыя» [4, с. 151]; «Пра трагічную гібель сына ў Маскве яна нічога не ведала, але чулае матчына сэрца-вяшчун не вытрымала прадчування бяды» [3, с. 471]. Такія эпітэты выражаюць прымету прадмета праз адносіны да яго іншага прадмета. Адзін назоўнік выконвае функцыю азначэння і надзяляе другі неабходнай лексікасемантычнай характарыстыкай. У аснове стварэння іх ляжаць параўнанне, супастаўленне, аналогія. Такія мастацкія азначэнні можна лёгка замяніць параўнальным зваротам; 4 эпітэты, выражаныя прыслоўямі і дзеепрыслоўямі: «Францішак Багушэвіч горка і гнеўна пытаўся» [5, с. 83]; 5 эпітэты, выражаныя спалучэннем прыслоўяў з прыметнікамі: «Ялцінскі ліпень быў здэкліва гарачы і тлумны» [4, с. 187]. Такія эпітэты яшчэ называюць злітнымі або дваінымі. Яны з'яўляюцца 139 даволі арыгінальнымі па сваім сэнсе і ацэначнасці і адначасова характарызуюць прадмет і адносіны да яго. Падагульняючы сказанае вышэй, адзначым, што ў публіцыстычных творах С. Грахоўскага і Н. Гілевіча прадстаўлены паэтычныя, індывідуальна-аўтарскія і традыцыйныя эпітэты, з якіх дзве першыя групы колькасна пераважаюць. Пераважаюць у творах традыцыйныя эпітэты, выражаныя прыметнікамі. Сваёй вобразнасцю і эмацыянальнасцю вылучаюцца эпітэты, выражаныя спалучэннем прыслоўя з прыметнікам і эпітэты-прыдаткі. Спіс літаратуры 1 Беларуская мова. Энцыклапедыя / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: «Беларуская энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1994. – 653 с. 2 Станкевіч, А. А. Рыторыка: падручнік / А. А. Станкевіч; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 216. – 382 с. 3 Грахоўскі, С. Выбраныя творы / С. Грахоўскі; уклад., камент. Т. Грахоўскай, К. Цвіркі; прадм. Л. Савік. – Мінск: Кнігазбор, 2007. – 544 с. 4 Грахоўскі, С. Так і было: Артыкулы. Успаміны. Эсэ / С. Грахоўскі. – Мінск: Маст. літ., 1986. – 271 с., 4 л. іл. 5 Гілевіч, Н. Годнасць, сумленнасць, мужнасць: Публіцыстыка / Н. Гілевіч. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 319 с.